

Razlike, ki delajo razlike: življenjski stili, individualizacija in spremembe identitetnih struktur

POVZETEK: V sestavku razvijam tezo, da je socialna diferenciacija in segmentacija v sodobnih družbah v funkciji individualizacije. Posameznik ni le objekt socialne diferenciacije, ampak tudi sam ustvarja socialne razlike ter jim daje pomen. Življenjski stili so tipični primeri razlik, ki ustvarjajo razlike. Obstajajo bolj na ravni socialnih pomenov in simbolne vrednosti kot na ravni socialnih dejstev, ki podlegajo statističnim in podobnim empiričnim kategorizacijam. Zato kategoriziranje in opisovanje življenjskih stilov ni nekaj nevtralnega. Posredno vsebuje nov premislek glede socialne samouvrstitve tistih, ki podajajo takšno kategorizacijo, to je refleksijo o lastnih življenjskih stilih. Zastopam stališče, da lahko življenjsko stilske tipizacije socialno ovrednotimo šele z ozirom na historično in družbeno objektivizirane dimenzije v prostoru socialnih uvrščanj. Spekter življenjskih stilov je odvisen od tega, kako realna je izbirnost življenjskih orientacij in stilov. Izbira življenjskih orientacij vključuje rizične odločitve, ki jih ne moremo povsem predvideti in nadzorovati. Posledica vsega tega je, da normalna biografija postaja izbrana, refleksivna, narejena (self-made) biografija. Kljub temu ta izbirnost biografije ni prostor svobode, temveč prej mesto družbeno narekovanih izbir.

KLJUČNE BESEDE: življenjski stili, individualizacija, identiteta, pozna moderna

1. O proizvodnji razlik in življenjskih stilih

So razlike in so razlike, ki ustvarjajo razlike. Prve so tiste, ki nastopajo kot dejstva in jih opišemo kot dejstva. Druge so tiste, ki "nastopajo" kot pomenljiva dejstva, torej kot prepoznavne in simbolno pomenljive razlike. Te druge niso le dejstva, so simbolne zareze, ki ustvarjajo nove razlike oz. bolje, ustvarjajo razlike v simbolnem polju, v diskurzu. Njih ne moremo zgolj opisovati, moramo jih uvrstiti v simbolni prostor, pri čemer se moramo na novo orientirati v njem. Drugače rečeno, moramo premisliti svoj lasten položaj v teh delitvah. Življenjski stili so tipični primeri razlik, ki ustvarjajo razlike, saj obstajajo bolj na ravni socialnih pomenov in simbolne vrednosti kot na ravni socialnih dejstev, ki podlegajo statističnim in podobnim empiričnim kategorizacijam. Zato kategoriziranje in opisovanje življenjskih stilov ni nekaj nevtralnega. Posredno vsebuje nov premislek glede socialne samouvrstitve tistih, ki podajajo takšno kategorizacijo, to je refleksijo o lastnih življenjskih stilih. Brez te refleksije se lahko hitro znajdemo v naivnih kategorizacijah, ki se izdajajo za objektivne, čeprav so potencialno vrednotenja.

Življenjski stili so fluidne socialne kategorije, ki hitro izgubijo svoj pomen, če jim damo preveliko ali premajhno težo in socialni pomen. Najprej glede "prevelike teže"; o življenjskih stilih je smiselno razpravljati le v okviru družb, ki poznajo objektivno utrjeno in historično utemeljeno družbeno stratifikacijo. Moramo razlikovati med dimenzijami socialnega prostora in tem, kar se vanj umešča. Življenjski stili se umeščajo v socialni prostor, ne morejo pa predstavljati osnovnih okvirov, dimenzij, parametrov socialnega prostora. To je bila tudi Bourdiejeva teza, ki je zato življenjske stile navezoval na razredno-slojno strukturo francoske družbe (Bourdieu 1996). Življenjski stili sicer lahko segajo čez meje temeljnih družbenih razredov in slojev, lahko lajšajo prehodnost med njimi, a jih ne ukinjajo.

Bazična struktura družbene stratifikacije daje osnovne pomenske dimenzije v prostoru socialnih uvrščanj in samouvrščanj. Brez nanašanja na te osnovne socialne dimenzije (objektivne razlike v ekonomskem statusu, izobrazbi, položaju v družbeni reprodukciji ipd.) dobijo življenjskostilske tipizacije težo, ki jim ne pripada. Kaj hitro postanejo socialne fikcije, ki več govorijo o tistih, ki jih predlagajo kot o onih, ki jih tipizirajo. Tukaj je na mestu vprašanje, ali je komaj dvomiljonska Slovenija sploh primerna za takšno življenjsko stilsko analizo, saj realna socialna stratifikacija poteka šele nekaj desetletij. Razprava o življenjskih stilih lahko v tem primeru le zabriše globlje potekajoče in bolj usodne procese socialne diferenciacije, ki jih ne moremo odkriti le na podlagi nekaj omejenih statističnih podatkov in faktorjev. Slovenija se zdi kot tipična srednjeevropska skupnost, kjer se le relativno majhen del populacije odmika od "povprečij". Iskanje novih socialnih delitev lahko pomeni fikcijo, ki posplošuje marginalne pojave (razlike) na raven vse populacije.

Kaj pa glede "premajhne teže": napačno je življenjske stile ocenjevati zgolj kot vedenjske vzorce ljudi v mediju vsakdanje potrošnje ali kulturnih potreb. Moramo ugotoviti ali stilizacije življenja predstavljajo razlike, ki delajo razlike. Skratka ugotoviti moramo, ali idealtipi, ki smo jih izpostavili v raziskavi, dejansko nosijo prepoznaven socialni pomen, ali so sredstvo identifikacije in razlikovanj v vsakdanjem svetu. Če igrajo takšno vlogo, potem niso le nove socialne kategorije, so modusi socialnih identitet (socialnih sebstev). Ob navezavi na teorijo socialnih reprezentacij bi dejali, da so življenjski stili sodobni medij za zasidranje novih socialnih reprezentacij v kontekstih vsakdanjega znanja in njihovo naknadno objektiviziranje v socialnem prostoru. Ponujajo nam tipične primerke, osnovne simbole, vzorce za (pre)vrednotenje razlik, ki se najprej navežejo na kake že znane reprezentacije, obenem pa opazno odstopajo od njih. Kolikor bolj se navadimo nanje, toliko bolj se spreminjajo v splošno sprejete in splošno prepoznavne socialne reprezentacije, in toliko manj pomenljivi so. Izginejo, ko opravijo svojo nalogo, ko niso več simbolno-socialno pomenljivi, ko ne povzročajo več (novih) razlik.

Življenjski stil je skupek navad, je način uporabe dobrin, prostorov, časa, s katerimi ljudje definiramo sebe in druge ljudi. Ni nekaj, kar potrebujemo za preživetje, temveč nekaj, kar nujno potrebujemo za svojo samopodobo. Življenjski stil definiramo kot bolj ali manj integrirano množico praks, dejavnosti, življenjskih in vrednotnih orientacij, želja. Te prakse in dejavnosti niso le utilitarne, temveč dajejo materialno obliko zgodbi oz. identiteti posameznika. Življenjski stili so vsakdanje prakse, rutine, ki so utelešene

v navadah oblačenja, hranjenja, delovanja in priljubljenih okolij za srečevanja z drugimi. Vse male odločitve v vsakdanjem življenju prispevajo k tem rutinam. Vse male in velike izbire so tudi izbire o tem, kdo sem in ne le o tem, kako delovati. Bolj ko so kake razmere posttradicionalne, bolj življenjski stil osebe zadeva jedro njene samoidentitete, njeno oblikovanje in preoblikovanje.

Ni rečeno, da so vse izbire na razpolago vsakomur ali da vsi ljudje polno izkoriščajo možne izbire. Vendar za vse, ki niso več vezani na tradicije ter ustaljene in vnaprej določene načine življenja, obstaja na voljo množica življenjskih stilov. Seveda so variacije med življenjskimi stili tudi stvar socialne delitve, kot je ugotovil Bourdieu (1996). Vzorec življenjskih stilov je manj, kot je na voljo vsakdanjih izbir, celo manj, kot je na voljo strateških življenjskih odločitev. Življenjski stil vključuje vzorce navad in usmeritev in ima torej določeno enotnost, kar je važno za občutek ontološke varnosti, to je za občutek kontinuitete in reda dogodkov (Giddens 1991). Ta enotnost povezuje življenjske izbire v bolj ali manj urejen vzorec. Kdor je zavezan kakemu življenjskemu stilu, nujno vidi nekaj izbir kot nepomembnih. Na izbiro življenjskih stilov vplivajo skupinski pritiski in vidnost modelov socialnih vlog ter družbenoekonomske razmere. Življenjski stil je torej zbirni termin, ki združuje različne oblike tematizacij vsakdanjosti in ustreza vse večji potrebi po reflektivnih oblikah vsakdanjega življenja v sodobnih tržnih družbah. Stilizacija vsakdanjega življenja je možnost in pritisk obenem, namreč težnja k takšnim praksam vsakdanjega življenja, ki vsebujejo spekter izbranih in zaželenih socialnih pomenov in simbolnih artefaktov. Stilizacija in individualizacija kljub povečani izbirnosti nista nekaj, kar bi si ljudje sami izbrali ali priborili, temveč se preprosto postavljata pred ljudi zaradi učinkov sočasne globalizacije in lokalizacije družbenega sveta in vsakdanjega življenja. Vendar, če človek ni sposoben za celostno odločanje o sebi ali je kako drugače onemogočen v tem, mora plačati ceno za svojo neodločenost in ta cena je predvsem vrsta novih odvisnosti - od trendov, tržno in medijsko vsiljenih življenjskih stilov, zapovedi o načinu življenja itd.

Tudi za oblikovanje življenjskega stila velja podobno kot za pozno moderno: nima nobenega središča, vendar povsod naleti na robove, rizike, meje, ki jih mora posameznik zaobiti, preseči ali preoblikovati sebi v prid. To stanje dokaj natančno ustreza tretjemu obdobju v razvoju moderne potrošniške družbe. V prvem obdobju razvoja modernega potrošništva je šlo za zadovoljevanje mankov in potreb, ki jim je stregla nastajajoča industrija splošne potrošnje. V drugem obdobju modernega potrošništva je množični razvoj industrije že omogočal zadovoljevanje ne samo nujnih potreb, ampak tudi iskanje presežnih užitkov in zadovoljevanja želja. V tretjem, sedanjem obdobju pa že govorimo o investiranju v domišljijo in v fantazme o samorealizaciji potrošnikov (Ule 1998). V tem obdobju se subjekt potrošnje oblikuje okrog identitetnih projektov, gradnje individualnih življenjskih stilov in stilskih brkljarij. Življenje postaja projekt, ali še boljše, zaporedje projektov brez identitetnega središča. Človek se počuti kot neke vrste igralec na družbenem odru, ki pa nima na voljo zaključenega scenarija. V tej temeljni izkušnji zaznamo ambivalentnost sodobnih življenjskih razmer.

Identiteta zaradi tega ni postala niti izpraznjena niti poljubna konstrukcija, vendar pa je njeno oblikovanje postalo veliko bolj stvar individualnih izbir. Postala je poudarjeno

procesna in projektna, seveda pa tudi projektivna, imaginativna in imaginarna institucija. Pozna moderna je sicer ukinila klasične velike zgodbe, vendar je ustvarila nove zgodbe za definiranje smisla, pomenov, identitet (Ule 2000). Sodobna družba in kultura, mediji nas tako rekoč sleherno minuto zasipljejo z njimi: medijsko konstruirane zgodbe, filmske zgodbe pomembnih ljudi, znanih osebnosti, usode zvezdnikov, politikov, umetnikov, usode vplivnih posameznikov; marketinško konstruirane zgodbe, oglaševalske zgodbe, zgodbe o novih proizvodih, storitvah, ponudbah, razprodajah, stilih, trendih, imaginacijah. Lahko govorimo o pravcati zasičenosti življenja z narativnostjo vseh vrst. Zaradi pluralizma življenjskih svetov in okolij teži izbira življenjskega stila k segmentiranju; načini delovanja posameznika v določenem kontekstu so v nasprotju s tistimi, ki jih posameznik ali posameznica sprejema v drugih kontekstih. Te segmente Giddens (1991) imenuje »segmenti življenjskega stila«. Tak segment zajema neko prostorsko časovno rezino v množici vseh posameznikovih dejavnosti, v katerih deluje razmeroma konsistentno in urejeno. Življenjskostilski segment npr. vključuje, kaj nekdo počne kak večer v tednu ali konec tedna v nasprotju z drugimi deli tedna.

Na pluralizem stilskih izbir močno vpliva *prevlada posredovane izkušnje* v naših življenjih. Človekovo čutno izkustvo vključuje namreč vse več časovno in prostorsko ločenih vplivov, dogodkov, ki so zunaj neposredne čutne izkušnje posameznika. Zato se moramo opreti na posredno oz. posredovano izkušnjo. Mnogo teh izkušenj dobimo v medosebnih pogovorih z znanci, prijatelji, sorodniki in ob prevzemu njihovih izkušenj in praks, pa prek izobraževalnih institucij, ki nam tudi posredujejo tuje izkušnje in vedenja. Glavno vlogo v tem procesu pa imajo vendarle sodobni komunikacijski mediji. S povečano globalizacijo medijev so postala za vsakogar vidna mnoga različna okolja. Vpliv množičnih medijev ne gre le v smeri raznolikosti in fragmentacije. Mediji ponujajo dostop do dogodkov, s katerimi posameznik sam nikoli ne bi mogel priti v stik, po drugi strani pa ta vidnost presega nekdanje meje med dogodki.

Izbira življenjskih stilov in načrtovanje življenja ne tvorijo le vsakdanjega življenja ljudi, temveč predstavljajo institucionalne ureditve, ki pomagajo posamezniku oblikovati vsakdanje delovanje. To je eden izmed razlogov, zakaj je v okoliščinah visoke moderne vpliv življenjskih stilov bolj ali manj splošen, ne glede na to, kako so objektivno omejene socialne situacije posameznikov ali skupin. Za vsakogar je tako, da njegove življenjske možnosti določajo, kakšen življenjski stil bo izbral. Včasih pa z izbiro določenega življenjskega stila skušamo celo spreminjati porazdelitev življenjskih možnosti.

Čeprav je očitna odvisnost stilizacije od novih oblik produkcije in trženja, to je odvisnost od globalnih ekonomskih okvirov reprodukcije življenja v sodobnem svetu, pa ne moremo zanikati povečane ravni subjektiviranja in refleksivnosti, ki jo ta stilizacija življenjskih oblik prinaša oz. nalaga posameznikom. Bourdieu si pri analizi identitetnih virov in kapitalov pomaga tako, da razširi običajno ekonomsko pojmovanje kapitala na vsa območja družbe, kjer lahko subjekti nekaj prispevajo, nekaj pridobijo ali izgubijo. Družbeni svet ni prostor enakih možnosti, ni igra sreče, prostih izbir ali samodoločenih identitetnih zasnutkov, temveč je svet ohranjanja, akumuliranja ali dedovanja pridobljenih kapitalov in pridobljenih lastnosti (Bourdieu 1996). Potrošniško vedenje je sredstvo, s katerim družbeni razredi prikazujejo svoj kulturni kapital in svoj položaj

v hierarhičnem sistemu družbenih razlik. Habitusi kot naučena množica dispozicij za socialno in kulturno presojo v običajnih in v novih situacijah generirajo potrošniške prakse. Okus je torej po Bourdieuju globoko socialno vključen v razredne strukture in ga vodijo močne socialne norme.

Nasprotno tezo zagovarja Bauman (2001). Po njegovem življenjski stili izražajo predvsem potrebo po samoidentiteti. Čeprav se zdi potrošnja nekakšno območje svobode nasproti drugim družbenim sferam, ki jo ne nadzoruje niti družbeni razred, sloj ali tradicija, pa jo omejujejo implicitne zahteve in pričakovanja posameznikov glede ustvarjanja in ohranjanja koherentne osebne identitete. Ljudje definiramo sami sebe s sporočili, ki jih dajemo drug drugemu s potrošniškim blagom, ki ga posedujemo in praksami, ki jih prikazujemo v svojem vsakdanjem življenju. Svoje potrošniške izbire podrejamo zahtevi po očuvanju ugodne samopodobe in svoje individualnosti. To sproža različne strahove. Zdi se, da potrošnja postaja toliko bolj rizična, neregulirana in negotova praksa svobode, kolikor bolj je človek prost varovalnega plašča kakega socialnega habitusa in kolikor bolj izražanje osebne identitete postaja cilj potrošnje.

Življenjski stil je tako v prvi vrsti eksistencialni, identitetni projekt in šele sekundarno "potrošniški" projekt. Življenjski stil je oseben življenjski "projekt", ki daje smisel osebni biografiji in samopodobi posameznika ali posameznice. Ta se nikoli povsem ne pokriva s katerim od porabniških stilov. Že zato ne, ker se porabniški stil kaže in s tem realizira predvsem v prostem času in porabi dobrin, življenjski stil pa zajema vsak "čas" in vse sfere življenja. Lahko pa pride do patogenih oblik, ko posameznik ali posameznica tako rekoč povsem podredi svoj življenjski stil kakemu porabniškemu ali medijsko produciranemu modnemu stilu. Če govorimo o estetiziranju, stiliziranju življenjskih stilov, moramo torej razlikovati med trajnejšim in dolgoročnejšim stiliziranjem na ravni "osebne naracije", gojenja identitete in med bolj začasnimi in kratkotrajnimi stilizacijami porabe. Toda tudi ta razlika je relativna, zlasti če upoštevamo ugotovitve Appaduraija (1986) o tem, da so stili vedno bolj začasni, o pritisku "novitet" na samo psihološko reprodukcijo subjekta.

2. Redefinicija individualnega v času globalizacije

Novo razvojne oblike modernizacije, ki smo jim priča ob vstopanju v enaindvajseto stoletje, vsebujejo tudi spremenjene oblike subjektiviranja, ki delno nadgrajujejo dosežke moderne, delno pa jih na novo problematizirajo in jim iščejo alternative. Tisto, kar loči »refleksivno moderno« ob prelomu stoletja od klasične moderne, je po Welschu predvsem slovo od prisile k poenotenju in patos izključevanja novoveške moderne. Delne in neuspešne poskuse diferenciranja in osvobajanja od mitov poenotenja in izključevanja, ki jih je polno zlasti pozno devetnajsto stoletje in začetek dvajsetega stoletja (nato pa so jih »povozili« različni totalitarizmi, svetovne vojne, gospodarski dvig po drugi svetovni vojni), imamo lahko za začetke nečesa, kar je dejansko dozorelo šele ob koncu 20. stoletja. Welsch opozarja na pozabljenega Diderota, ki se je že na samem vzponu novoveške moderne zavzemal za pluralizem metod in se je posluževal različnih oblik diskurzov; prav nasprotno od svojega radikalnejšega kolega D'Alamberta,

ki je zagovarjal znanstveno-sekularno poenotenje sveta, pogledov na svet in družbe (Welsch 1991: 85).

Morda bi lahko navedli še starejše »predhodnike« postmodernega pluralizma npr. Michaela de Montaigna, ki so ga poznavalci sicer strpali v udobno vrečo »novoveškega skepticizma«. Spodnje misli je Montaigne zapisal nekaj desetletij pred nastopom Descartesa in v njih bodo poznavalci postmodernega mišljenja brž prepoznali nekatere središčne misli o postmodernem, »pluralnem subjektu«:

»Svoji duši dajem zdaj ta, zdaj oni obraz, pač glede na to, na katero stran se obrnem. Če raznoliko govorim o sebi, potem zato, ker se vidim raznolikega. V sebi najdem vsa protislovja v taki obliki, kot izhajajo iz okoliščin... Nič takega, kar bi držalo kot pribito, nič enoznačnega in trdnega ne morem izreči o sebi, nič takega, kar bi lahko izrazil brez »če in potem« ... Vsi obstajamo le iz barvitih krp, ki tako rahlo in ohlapno ležijo druga na drugi, da vsak hip katera od njih zafrfota, tako kot se ji zazdi; zato je med nami in v nas prav toliko razlik kot med nami in drugimi« (Montaigne 1998: 167-8).

To kar je novo v sodobni individualizaciji, je skoraj obsesivna »prisila k izbiračnosti« in k »refleksiji«, namreč k premisleku o tem, kaj določena identifikacija in podobno določena razlika pomeni v gradnji življenjske kariere. Nenehno nanašanje posameznika ali posameznice na svoje preteklo in anticipirano prihodnje življenje ob grožnji stalnih tveganj in identiteti je danes sestavina družbenih sistemov. To nam je naloženo kot sistemski učinek. Giddens (1991) bi dejal, da se tu kaže notranja referencialnost družbe na ravni posameznikove življenjske poti. To pa je dejanska zgodovinska in družbena novost, ki je ne moremo razložiti s spremembo v etikah in tehnikah subjektiviranja, kot to želi Rose, temveč le z globalnimi družbenimi spremembami (Rose 1999). Res je, da samo s temi spremembami še ne razložimo procesa subjektiviranja, tega, kako se danes oblikujejo, izdelujejo in predelujejo identitete in subjektne forme. Tu pa resnično potrebujemo analizo tistih »mikromehanizmov« subjektiviranja, na katere upravičeno opozarja Rose.

Individualizacija povečuje množico in kvaliteto opcij, možnosti in alternativ, ki so na voljo posameznikom v določenih situacijah. Obenem pa zmanjšuje obseg in moč "ligatur", med- in nadosebnih povezav in zavezanosti posameznikov tem povezavam (Dahrendorf 1994). Zato mnoge nove opcije ostajajo brez smisla, ker živijo v socialni praznini oz. puščavi, kjer posameznik ali posameznica nimata na voljo zanesljivih koordinat, ki bi jima pomagale usmerjati izbire. V klasični industrijski moderni je vsaka razvidna ekonomska grožnja, npr. izguba dela ali kapitala, ovirala ljudi pred nekaterimi absurdnimi izbirami. Številne (tudi razredno utemeljene) povezave so pomagale ljudem premagovati njihovo skupno občuteno življenjsko stisko, npr. solidarnostne skupnosti klasičnega proletariata ali še vedno pomembne tradicionalne skupnosti na ruralnih področjih. Na teh povezavah je slonelo tudi kasnejše varovalno tkivo socialnih držav. Danes te zavezanosti odpadajo, ljudje pa vse bolj sami določamo povezave, v katere vstopamo. Vsakdo postaja gradnik svojih socialnih mrež. A to ni le osvoboditev, temveč tudi prisila. Družbena moč in celo družbena veljava posameznika ali posameznice je namreč toliko večja, kolikor trdnjša in bolj razvejana je socialna mreža potencialnih solidarnostnih izmenjav, ki je na voljo. Ključni dejavnik pri nastajanju novih oblik

zavezanosti in odvisnosti ponuja trg oz. tržno posredovana zasebna potrošnja. Trg ponuja najpreprostejše, vsekakor pa najbolj "priročne" načine socialnih primerjav in združevanj, namreč združevanja na podlagi primerljivih življenjskih, še bolje, potrošniških stilov. Sodobni trg za svoj obstoj potrebuje stalni poziv k hedonizmu, stalno novo reprodukcijo "potrošniške želje" (Ule 1998). "Zapovedani hedonizem" je seveda sam v sebi protisloven pojav, saj zaukazana sreča ni nobena sreča. Lomi pa se na posameznikih in skozi njih, ko skušajo ustreči izrecnim in prikritim pozivom k medijsko in potrošniško pomenljivim vzorom zasebne in osebne "sreče".

Izbirnost življenjskih orientacij in stilov nas vsakodnevno postavlja pred manjše ali večje odločitve, ki prinašajo s seboj različna tveganja, ki jih ne moremo povsem predvideti in nadzorovati. Posledica vsega tega je, da normalna biografija postaja izbrana biografija, refleksivna biografija, narejena (self-made) biografija. Ni nujno, da to želimo niti ni nujno, da to uspe. Biografija, ki jo izdelamo oz. izberemo, je vedno obenem biografija tveganja, mejna biografija, stanje trajne ogroženosti. Fasade blagostanja, potrošnje nas pogosto preslepijo, da ne vidimo, kako blizu smo padcu v prepad. Tedaj pa se pokaže katastrofa: napačen poklic, napačen zakon, bolezen, izguba stanovanja itd. Tedaj se pokaže tisto, kar je vedno pod uspešno biografijo, ki jo izdelujemo, namreč možna biografija zloma.

Nedvomno smo se ljudje znašli v pozni moderni pod pritiskom novih dilem in vprašanj, na katere ni jasnih, enoznačnih, zanesljivih odgovorov, čeprav smo pred vprašanji, ki vedno znova vznemirjajo modernega človeka. Luhmann npr. navaja tri takšna vprašanja oz. paradokse subjekta pozne moderne: vprašanje izvirnosti oz. enkratnosti: kako to, da se rodimo kot originali in umremo kot kopije; vprašanje pluralnosti identitete: kako to, da se in-dividuum to je ne-deljivi vse bolj definira z deljivostjo; vprašanje refleksije lastne biografije oz. življenjske kariere: kako to, da nič, kar sem počel do sedaj, ne določa tega, kar sem, vendar pa to, kar počnem sedaj, določa to, kar sem bil (Luhmann 1994:193-4)

Originalnost je seveda bistveno povezana z individualnostjo. Pozna moderna se gradi na originalnosti, avtonomnosti, individualni nezamenljivosti subjektov. Od tu črpa svojo ustvarjalno energijo. Toda, na kaj naj se pri tem nasloni posameznik ali posameznica? Zdi se, da je to najlažje doseči tako, da poiščemo modele zunaj sebe, da preprosto posnemamo druge. To sicer pomeni vsaj začasno odpoved idealu originalnosti, izvirnosti ter pristajanje posameznika ali posameznice na svojo kontingentnost. Na motivih socialne primerjave in imitacije modelnih oseb pravzaprav temelji tako občudovanje kot kritika individualizma. Individualnost naj bi si pridobili samo z originalnostjo, ne s posnemanjem. Vzporedno z izgubljanjem pomena narave kot izvora zunanje in notranje gotovosti in smisla v moderni, je izgubljal svoje sidrišče tudi na naravi sloneč program individualnosti. Vse je postalo socialno predelano, tudi in predvsem narava. Tako se je moral človek v svoji težnji po izvorni individualnosti ozreti za drugačnimi možnostmi. Takšno novost je ponudila moda. To je pomenilo, da smo vsi začeli posnemati modo, se ravnati po modnih trendih, vendar pa vsakdo to počne malo drugače (Luhmann 1994).

Ta proces je logično pripeljal do drugega problema; do vprašanja pluralnosti sebstva, do dojemanja in razlaganja sebe v več sebstvih, do multiplih identitet, da bi lahko ustregli pluralizmu okolij, modnih trendov in različnim zahtevam, ki izhajajo iz njih. Kot pravi Luhmann, potrebujem eno - muzikalno, umetniško sebstvo za obisk koncerta, drugo - karierno sebstvo za poklicni uspeh, tretje - potrpežljivo za vsakdanje družinsko življenje (Luhmann 1994: 194). Posameznik je bil tako soočen z vprašanjem, kako uresničiti koherentno celoto sebstev in ohranjati čim bolj povezan tok sebstev. To je jedro problema identitete v moderni.

Model reševanja je ponudil šele pluralizem individualnih karier. Luhmann razširi pomen besede »kariera«. Ta ne zaznamuje le menjave poklicnih položajev posameznika v nekem organiziranem družbenem sistemu. Vse življenjske možnosti namreč pripadajo karieri. Res je, da odvisnost posameznika od slučajnih zunanjih in notranjih dejavnikov dela kariero za močno negotovo stvar, vendar je negotovost vedno sedanja negotovost. Vedno se lahko zgodi, da zamudimo nekaj, kar kasneje ne moremo več nadomestiti. Pred to negotovostjo se varujemo npr. s pretirano skrbjo za potek šolanja in izobrazbo ali s pretirano skrbjo za telesno zdravje. Temu pravi Luhmann »poskusi kapitalizacije časa« (Luhmann 1994: 197), kajti nikoli ne moremo biti gotovi, da nam kaka drugačna ali boljša priprava ne bi bolj pripomogla k življenjski sreči ali uspehu. Kolikor bolj se družbena določila življenjskih potekov izvajajo iz pogojev individualnih karier, toliko bolj postaja kariera univerzalna življenjska oblika.

Zdi se, da je ravno sposobnost nenehnega refleksivnega odnosa subjekta do svoje življenjske poti ključna, da je moderni individualizem tako poseben in zgodovinsko neprimerljiv pojav. Pa ne le posameznik ali posameznica, tudi družbene skupine in končno celotna družba se morajo refleksivno nanašati nase, na svojo zgodovinsko izkušnjo ter jo ocenjevati in vrednotiti skozi aktualna dogajanja in anticipacije prihodnosti. Refleksivnost individualnosti je tako le en moment splošnejše refleksivnosti moderne. Moderna se nenehno kritično nanaša nase, se skuša na novo vzpostaviti in definirati. Odtod so razumljivi vedno novi poskusi prekoračenja dosedanjega, vedno novi zgodovinski prelomi, »konci« tega ali onega in svečani začetki novega, ki spremljajo proces zahodne modernizacije od svojih začetkov do danes. Po Giddensu se refleksivnost moderne širi v samo jedro posameznikovega sebstva (Giddens 1991). Abstraktni sistemi moderne (npr. denarni sistem, informacijski mediji, znanost) so v teh razmerah bistveno vpleteni v oblikovanje sebstva, ne le v institucionalni red moderne.

3. Ambivalentnost stilizacije in individualizacije življenja

Rezultati raziskave Življenjskih stilov v medijski družbi (Luthar 2002) kažejo, da se tudi posamezniki in posameznice v Sloveniji odzivajo individualno in diferencirano na življenjske možnosti in tveganja, da so njihove preference usmerjene v kvaliteto vsakdanjega življenja in da so obenem močno vpeti v socialne odnose in mreže. Težnja k individualizaciji je najbolj očitna med mlajšimi kategorijami anketirancev. Pri odraslih se individualizacija kaže kot nepristajanje na vnaprej postavljene socialne definicije, vloge, kot večja pripravljenost posameznikov in posameznic, da sami poskrbijo za svoje

življenje, socialno varnost brez zanašanja na državo in druge institucije. To je tudi odziv ljudi v Sloveniji na delno razgradnjo obsežnih varovalnih sistemov socialne države, ki so do sedaj blažili posledice nezaposlenosti in socialnega padca (pokojninski sistemi, državno podprto socialno in zdravstveno varstvo, štipendije, pomoč nezaposlenim) in zamenjava le-teh z zasebnimi ustanovami in s samoorganiziranjem posameznikov. Ljudje so postavljeni pred zahtevo po vedno večji pripravljenosti za sprejemanje tveganih odločitev v poslovnem in vsakdanjem življenju, da "poskrbijo sami zase".

Seveda se tu takoj postavi vprašanje, kakšen status imajo empirične raziskave življenjskega stila, kakšno eksplanatorno in emancipatorno moč ima tako raziskovanje. Iz vsega do sedaj povedanega je jasno predvsem to, da so življenjskostilske stratifikacije vendarle še hipotetični konstrukti. Zaradi fluidnosti, razpršenosti jih je tudi težko empirično ujeti in potrditi. Zato jih lahko opazujemo in zajemamo samo kot partikularne stile npr. medijske stile, potrošne stile, prehranske stile in prakse, prostočasne stile, karijerne stile. Takšno empirično tipiziranje stilizacij tudi ne odkriva trajnih socioloških kategorij, imajo kvečjemu začasno aplikativno vrednost; za opazovanje segmentacij populacij, trga, praks, aktivnosti; za načrtovanje tržnih, medijskih aktivnosti, analiz politik in načrtovanja posegov različnih družbenih akterjev. To je njihov domet in omejitve. Vse drugo bi bila teoretsko metodološka špekulacija. To se je pokazalo tudi v raziskavi »Življenjski stili v medijski družbi«, kjer struktura osnovnih vrednotnih in porabniških stilov kaže tako na prisotnost trajnejših razredno-slojnih, kot bolj fluidnih potrošniških segmentacij, kar je seveda še daleč od kakšne objektivne, sociološke stratifikacije slovenske družbe.

Če se strinjamo s tezo, da imajo stili bolj status socialnih reprezentacij kot utrjenih individualnih, identitetnih in socialnih pozicij, potem je raziskovanje življenjskih stilov in diskurzni repertoarjev bolj kompleksno in zapleteno početje kot raziskovanje klasičnih stališč in mnenj po tradicionalnih metodologijah. Namesto relativno homogenih mnenjskih struktur in praks nastopajo "razsute" strukture, ki jih težko ali sploh ne moremo več ustrezno zajeti s tradicionalnimi metodami množičnih javnomnenjskih raziskav. Lahko se jim približamo z mešanico standardnih vprašalnikov, naratoloških in diskurzni metod raziskovanja vsakdanjih pogovorov, življenjskih zgodb, analize tekstov, zgodb, izpovedi, argumentacij (Gaskell 2001; Potter 1996).

Fleksibilnost stilizacij in njihovo nenehno medsebojno povezovanje omogoča tipično (post)moderen pojav: hitra menjava socialnih kontekstov pri posameznikih ali socialnih skupinah ter sočasno življenje v več različnih socialnih kontekstih (svetovih). Socialni kontekst, v katerem deluje sodobni posameznik/ca ali skupina, običajno sega čez meje prostora in časa, v katerem se dogaja določena socialna situacija, čeprav se s tem ne izniči pomen lokalnega, posebnega, posameznega. Socialni prostori so se obenem zožili in razširili, v sebi nosijo igro med bližino in daljavo, običajnim in tujim, enakim in drugačnim. Pojem individualizacije in stilizacije se dobro ujema s to situacijo, zato teorija življenjskih stilov ustreza prav moderni, detradicionalizirani javni sferi.

Vprašanje, ali proces individualizacije vodi h krepitvi ali slabitvi identitetnih struktur, je empirično vprašanje, na katerega ne moremo kategorično odgovoriti. Merila za odločanje so nejasna. Predvidevanje posledic odločitev je postalo za posameznika ali

posameznico nepregledno. Tudi v tem je ambivalentnost individualizacije. Opraviti imamo tako s širjenjem opcij kot z blokado izbir. Vzemimo za primer položaj mladih žensk v Sloveniji. Čeprav so vedno bolj udeležene v izobraževalnem procesu, imajo primerljive ali celo boljše izobrazbene uspehe, kompetence, kot moški, jim vse boljša in raznovrstnejša izobrazba ne pomaga dosti, da bi imele bolj enakopravne življenjske izbire in življenjske poti v primerjavi z moškimi. Za ženske je npr. vedno večja "nadomestljivost" in "zamenljivost" ljudi, s tem pa tudi večja nevarnost za izgubo zaposlitve, za spremembo delovnega mesta (na slabše), usodnejša kot za moške. Ženske odreagirajo, kot kažejo rezultati raziskave, z občutki večje nemoči v reševanju življenjskih problemov, z večjim nezaupanjem vase, zmanjševanjem aspiracij. Moške te situacije bolje nagovarjajo, zato imajo večje zaupanje vase, raje imajo tekmovalne situacije, navdušujejo jih tvegane situacije (Ule 2002).

Življenjski stili torej danes skozi vzorce vsakdanjih aktivnosti segmentirajo ljudi. Na ta način se oblikujejo tudi nove oblike socialne identitete. Pomembno pa je, da je identiteta danes zgrajena predvsem na razlikovanju, ker je pač v funkciji individualizacije. Z organizacijo porabe ne manifestiramo več svoje socialne pripadnosti, ampak poudarjamo svojo različnost in individualnost; okus, stil, podobo o sebi. Sodoben porabnik torej z nakupom izdelka ustvari predvsem socialno razliko. To je zgodovinska inovacija glede na vse prejšnje družbe, ki so gradile na socialnih identifikacijah. Ta distinktivnost potrebuje zunanjo podporo v obliki modernega trga, tržne ponudbe razlik. Osnovni problem je v tem, da igre izbir niso tako svobodne, kot se zdijo na ravni njihovih vsakdanjih promocij, temveč so *družbeno narekovane izbire*. So vsakdanje mikroizbire, med katerimi potujemo tako, kot vsak dan potujemo med založenimi policami trgovin. Vsak dan smo postavljeni pred izbire, ki so vnaprej definirane in obmejene. Ponujajo mu jih mediji, trg, množične avtoritete, vplivne subkulture itd. Res je, da se pri izbiri med alternativami ne zanašamo na kake utrjene vzorce vedenja in mišljenja. Problem je, da le malokdaj tudi sami postavljamo alternative. Nedvomno zveni obetavno, če je posamezniku ali posameznici sporočeno, da lahko sam/a napiše scenarij za igro svojega življenja, da lahko sam/a zasnuje kos svojega življenja, da sam/a uprizori in uresniči ta zasnutek. Vendar so pomembne tudi ali predvsem predpostavke, da te možnosti tudi izkoristi. Tu pa se hitro izkaže, da potrebuje ustrezne materialne, socialne in fizične vire, ki niso kar tako na voljo. Brez teh predpostavk postane nujnost in zahteva po samooblikovanju lastnega življenja težko uresničljiva zadeva. Poziv, da samozavestno uprizorimo igro svojega življenja, ima ciničen prizvok, če nimamo za to primernih virov.

Zato moramo resno upoštevati Beckovo opozorilo, da individualizacija ne pomeni avtomatsko emancipacije posameznikov od različnih avtoritet, socialnih definicij in socialnih pritiskov. Pojavljajo se nova protislovja, ki naredijo osamosvajanje in osebno rast posameznikov in posameznic za težjo nalogo kot je bila do sedaj. Ti se sicer osvobajajo tradicionalnih vezi in odvisnosti, toda po drugi strani postajajo čedalje bolj odvisni od pritiskov drugih socialnih institucij, na katere imajo le malo vpliva. To so predvsem trg delovne sile, izobraževalni sistem, sistemi socialnega skrbstva, sistemi socialnega zavarovanja in zdravstva itd.

Pomembna dilema visoke moderne je, ali gre za nov red stvari ali za prekinitev s prejšnjimi redi, detradicionalizacijo, ki se kaže skozi individualizacijo kot poglavitno značilno subjektivno držo ljudi visoke moderne ali gre le za delne spremembe istih splošnih tokov tradicije, kulture. Zagovorniki koeksistenčne teze menijo, da tako kot človek v resnici nikoli ni povsem oblikovan po tradiciji, tudi ne more biti povsem avtonomen. Nekatere relativno detradicionalizirane prakse pravzaprav prikrito posnemajo glasove etabliranih avtoritet; npr. razni novodobni »eksperti« ne delajo nič drugega kot perpetuirajo določene tradicionalne vrednote in verjetja, ovita v moderno retoriko. "Izbira" torej tudi v drugi moderni ni vedno izbira, sploh pa ni vedno avtonomna.

Iz upadanja moči tradicij in povečanja diskurzivnega znanja, ki je ljudem vsak dan na razpolago, ne izhaja avtomatsko, da imajo ljudje več svobode v izbiri kot poprej. Seveda obstajajo danes mnoge izbire, ki prej niso bile mogoče (tako kot sodobni kapitalizem omogoča večjo izbiro blaga kot prejšnje družbe), vendar so te izbire le funkcija segmentacije trga življenjskih dobrin in ponudb. Tržno povzročena različnost izbir v pluralni družbi ne pomeni širjenja parametrov svobode posameznika ali posameznice. Posamezniki vsak dan sproti ustvarjajo svoje lastne "tradicionalne" svetove. V tem smislu "tradicionalno" nastaja kot stranski proizvod samega delovanja, kot posledica webrovskega procesa rutinizacije in se sčasoma, skozi stalno ponavljanje, spreminja v avtoriteto. Torej lahko zaključimo, da individualizacija morda »osvobaja« posameznika in posameznico od nekaterih »zgodovinsko podedovanih« tradicij, a zato uvaja nove in – naj zveni še tako paradoksalno, a vendarle – nenehno spreminjajoče se, celo inovativne tradicije. Seveda moramo tu pojem tradicije osvoboditi od zgodovinsko in družbeno preseženih oblik »tradicionalnosti«, ki je blizu pojmom obrednosti in nevprašljive veljavnosti oz. ga moramo dekonstruirati. To med drugim pomeni tudi raziskovanje institucij, ki porajajo individualizacijo, jo ohranjajo in pospešujejo.

Literatura

- Appadurai, A. (1986): *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Baumann, Zygmunt (2001): *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1996): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Beck, Ulrich (1998): *Was ist Globalisierung?* Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Dahrendorf, Ralph (1994): *Das Zerbrechen der Ligaturen und die Utopie der Weltbürgergesellschaft*. V: U. Beck in E. Beck-Gernsheim (ur.). *Riskante Freiheiten*: 421-436. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Gaskell, George (2001): *Attitudes, Social Representations, and Beyond*. V K. Deaux, G. Philogène (ur.), *Representations of the Social*: 228-241. Oxford: Blackwell.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford Univ. Press.
- Luhmann, N. (1994): *Kopierte Existenz und Karriere. Zur Herstellung von Individualität*. V: U. Beck in E. Beck-Gernsheim (ur.). *Riskante Freiheiten*: 191-200. Frankfurt/M: Suhrkamp.

- Luthar, Breda. (2002): Življenjski stili v medijski družbi. Aplikativni raziskovalni projekt (1999-2002). Ljubljana: FDV
- Montaigne, M. de (1998): Essays. Frankfurt/M: Eichborn.
- Potter, Jonathan (1996): Attitudes, Social Representations and Discursive Psychology. V M. Wetherell (ur.): Identities, Groups and Social Issues: 119-173. London: Sage.
- Ule, Mirjana (1998): Od dominacije potreb k stilizaciji življenja. Časopis za kritiko znanosti, XXVI, št. 189:103-116.
- Ule, N. Mirjana (2000): Sodobne identitete, v vrtincu diskurzov. Ljubljana: ZPS.
- Ule, Mirjana (2002): Življenjski stili, kognitivne dimenzije. V: Luthar, B. Življenjski stili v medijski družbi. Aplikativni raziskovalni projekt (1999-2002): 183-209. Ljubljana, FDV
- Welsch, W. (1991): Unsere postmoderne Moderne. Weinheim: WCH.

Avtoričin naslov:

dr. Mirjana Ule
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
p. p. 2547, 1000 Ljubljana
e-mail: mirjana.ule@guest.arnes.si

*Rokopis prejet februarja 2002, revidirana verzija,
dokončno sprejeta za objavo, marca 2002.
Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo:
izvirni znanstveni članek (s kvalitativno argumentacijo).*